
KRITIKAI SZEMLE

ÉHESNEK LENNI: ÉLNI

Varga Zoltán: *Tantalosz*. Híd, 1983. július—augusztus.

A mostohagyerekként kezelt drámaműfaj lassan talán az „édes mostoha” rangjára emelkedik a jugoszláviai magyar irodalomban. Legújabb eredményeiből, jelenlegi változataiból impozáns összeállítást közöl a Híd 1983. július—augusztusi száma. Közülük az egyik Varga Zoltán *Tantalosz* c. drámája, mely nem előzmények nélkül született meg. Varga „drámaírói múltját” hangjátékai és mindenekelőtt a Szabadkai Népszínház előadásában bemutatott *A tanítvány* c. műve alapozta meg. A *Tantalosz*-témával pedig már elbeszélés formában találkozhattunk a Magyar Szó 1981. jún. 21-i számában. Noha nem ritka a prózai szövegek dramatizálása — Varga korábbi drámája, Majtényi *A száműzött* c. műve, Gion regényeinek drámaváltozatai mind ezt példázzák —, mégsem kínálkozik lehetőség ezúttal a drámai műfajok és az elbeszélés, novella sokak által állított, mások által vitatott műfaji jellegű egyezéseinek vizsgálatára. Varga nem „dramatizálta” a *Tantalosz* c. elbeszélést, hanem teljesen önálló művet alkotott, átsúlypontosított mondanivalóval, eszmei töltéssel, s ilyenformán az eredeti elbeszélést legfeljebb előtanulmánynak tekinthetjük.

Varga „alvilági árnyjátéka” a nem túlzottan népszerű mitológiai parabolák körébe tartozik, abszurd vonatkozásaival a modern drámák Ionesco-, Beckett-, Genet-, Mrozek-féle változatainak formai sajátosságait ostromolja. A parabola ez alkalommal tökéletesen nélkülözi a parabolák legjellegzetesebb sajátosságát, az erkölcsi fölényt, a morális szempontokat. *Tantalosz* világában nincs magasabb rendű, általános érvényű erkölcsi-ség, mint ahogy *Tantalosz* maga sem morális alkat. Mitológiai előismertek — melyek a görögös-latinos műveltség megszűnésével sajnálatos módon fokozatosan kivésznek a köztudatból — és Varga interpretációja alapján mektár és ambróziapópis szárad a lelken és egy bizonytalan gyermekgyilkosság terheli. *Tantalosznak* Varga drámájában egyáltalán nincs is jelleme, mint ahogy a többi árnyszereplőnek sincs. Mindez azonban egyáltalán nem érinti a mű kulcsgondolatát, melynek egyik megfogalmazásával a második *Tantalosz*-Hádész dialógusban találkozhatunk: „Ha egyszer nem mozdulhatok. Bármit teszek, észre sem veszik. És a hangom se hallják.” *Tantalosz* panasa helyzetének kilátástalanságát és próbálkozásainak reménytelen voltát egyszerre tükrözi. És mégis. Varga szerep-

lője minden erőfeszítésével a valóságot, az életet szomjúhozza egy többszörösen elvont, absztrakt drámai szintről, az árnyak birodalmából. Az elemek azt a szintjét, melynek kiüresedését Beckett ábrázolja, azt az életet, melynek értelmetlensége és szorongásai elől Genet szereplői az műziókba menekülnek. A hagyományos értelmű tantalozsi szenvedés, az éhezés, az elérhetetlen étel így az élet jelentését kapja. Éhesnek lenni anynyi, mint élni. S hiába tesz Tantalosz kísérletet, hogy belenyugodjék a nemlétbe, hiába tesz úgy, mintha ehetők lennének az étel-utánzatok, minden addiginál nagyobb erővel tör ki belőle a mű végén az ordítás: „Éhes vagyok! Éhes! Enni adjatok!” Az életet éppúgy nem pótolhatja a végtelen egyformaság — nevezzük így: halhatatlanság — mint ahogy az éhséget sem az imitált vacsora.

Varga a *Tantaloszban* lét és nemlét reménytelen, elvont küzdelmében az életet választja, humánus gondolatának fájdalmas aspektusait a lehetetlenség, az elérhetetlenség paradoxonjaival fokozza. A „lenni vagy nem lenni” kérdésfeltevése egyértelműen eldőlt a lét javára, s már az ily módon sarkított probléma is jelzi azt a folyamatot, amelyet az író pályájának alakulását nyomon követve észlelhetünk. Varga Zoltán utóbbi időben publikált esszéisztikus írásai arról tanúskodnak, hogy az író érdeklődése a korábbi moralizáló beállítódással fokozatosan szakítva általánosabb lételeméleti problémák megragadása felé tendál, s ezt a változást a *Tantalosz* — természetesen a maga műfaji lehetőségein belül — érzékelhetően tükrözi.

Varga a *Tantalosz* mitológiai keretek közé szorított zárt világával nem törekszik a valósággal konkrét, értelmezhető kapcsolatokat teremteni, nem szándékozik erkölcsi vagy egyéb ítéleteket hirdetni, hanem létél-mények rögzítésére és kivetítésére vállalkozik. Így értelmét veszti a drámai műfaj sok ismert kelléke — a cselekmény, a jellemek, a konfliktus stb. —, s ezektől az író meg is szabadul. Egyedül a szerkezeti zártáshoz ragaszkodik: szigorúan felépített szimmetrikus rendben következő dialógusokra épül a mű, középpontjában a Prométheusz jelenettel. Ám a *Tantalosznál* a szerkezeti zártág sem befejezettséget ad a műnek, hanem éppen ellenkezőleg, lezáratlanná teszi, a szituációk örökös ismétlődését feltételezi.

A dráma abszurdításának egyik vonatkozása abban van, hogy lét és nemlét alternatívája olyan szituációban vetődik fel; melyben nyilvánvaló lehetetlensége miatt érdemben nem lehet dönteni. A fő probléma bemutatását a Tantalosz-Prométheusz szereplőpárral oldja meg az író. Prométheusz afféle aitéregős figura, Tantalosz hasonmása. Azzá teszi az elkövetett bűn s a kiérdemelt büntetés hasonló jellege. Prométheusz kulcspozícióban jelenik meg a mű közepén, mégsem tekinthetjük fő figurának, hanem csak a Tantalosz által jelzett probléma egyik vetülete hordozójának. A Tantalosz-Prométheusz páros ábrázolás lehetővé teszi a dráma lényegi kérdéseinek többoldalú megközelítését. Prométheusz, a szereplőpár egyik

alakja hiszékenységgel a kiegyezést, a helyzetbe való belenyugvást ábrázolja, Tantalosz szerepe a másik alternatíva, a „soha-meg-nem-elégedés” megjelenítése. Az író minden drámai szituációban ikerüli a konfliktushelyzet kialakulását. Tantalosznak tehát nincs módja közvetlenül konfrontálódni a Prométheusz-magatartással, csak saját szerephelyzetében játszhatja el saját alternatíváját. Így történik ez a többi szereplővel is: a Tantalosz árnyai marionettfigurákká válva konkrét szituációba kerülve eljátszzák adott helyzetükből következő szerepüket anélkül, hogy valamilyen jellemvonást mutatnának: így Héraklész se nem bátor, se nem erős, egyszerűen megöli a keselyűket, eleget téve rá szabott feladatának; Hádész, az alvilág ura sem kegyetlen, hanem saját hatáskörének megfelelően cselekszik, s így lehetnek a keselyűk ítéltevégrehajtó pozíciójukon kívül a „nép” is — és ráadásul épp Prométheusz számára.

Varga *Tantalosz*-ban jellemek helyét szerepek, konfliktusok helyét szituációk, igazi cselekvések helyét pedig stilizált illetve szertartásszerű történések foglalják el. E rítusjellegű cselekvések kialakításában nagy szerepet játszanak az ismétlések: az ételek, az étkefgő lány, Hádész kétszeri megjelenése. A szituatív ismétlődések mellett a szövegismétlések — így Tantalosz könyörgési szertartásának, az étkefgő lány és Tantalosz, dialógusának, a keselyűk szavainak ismétlése — és egyáltalán a beszéd, a szimmetrikus rendbe konstruált dialógusok, melyekre építkeznek a mű, elveszítve információ- és gondolatközlő szerepüket, szertartáshordozókká váltak. Mindemellert mégis két beszédszintje van a műnek: az egyik, amelyen a létért folytatott — bár eleve reménytelen — küzdelem folyik, s a másik, egy debilizált beszédszint, mely az ellenkező pólust, a nemléte példázza: a saskeselyűk végsőkig leegyszerűsített, vulgáris nívója. A saskeselyűkkel való jelenetben Prométheusz is önmaga karikatúrájává válik, ripacossá degradálódik, jelezve azt, hogy alakja fokozatosan érdektelenedik, ahogy a nemlétebe süllyed alá.

A Tantalosz-dráma sötét, komor színei, barna-fekete árnyalatai harmonikusan illeszkednek Varga Zoltán írói világába, részproblémái, utalásai, célzásai korábbi Varga művek analógiás helyzeteit asszociálják. A mű alapjául szolgáló írói létélmény azonban a korábbi művek morális-intellektuális kérdésfeltevésbe szublimált megjelenítésétől eltérően, a parabola szűkös határain és lehetőségein belül, közvetlenebbül kifejezésre jut.

HÓDI Éva